

СУДОВЕ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА JUDICIAL INTERPRETATION OF THE LAW

Палешник С.І.,

*аспірант кафедри теорії держави і права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена розгляду питання, що стосується правової природи судового тлумачення. На основі його характерних рис дається визначення поняттю судового тлумачення норм права. Також розглядаються основні види такого тлумачення, визначаються їхні основні ознаки та проводиться порівняльна характеристика нормативного й казуального судового тлумачення.

Ключові слова: тлумачення норм права, судове тлумачення норма права, нормативне судове тлумачення, казуальне судове тлумачення.

Статья посвящена рассмотрению вопроса о правовой природе судебного толкования. На основании его характерных черт даётся определение понятию судебного толкования норм права. Также рассматриваются основные виды такого толкования, определяются их главные черты и проводится сравнительная характеристика нормативного и казуального судебного толкования.

Ключевые слова: толкование норм права, судебное толкование норм права, нормативное судебное толкование, казуальное судебное толкование.

The nature of judicial interpretation is considered in the article. The definition of the judicial interpretation of legal norms is presented on the base of its characteristic features. The main types of such interpretation are considered, their main features are determined and the comparative characteristic of normative and casual judicial interpretation is also given in the article.

Key words: interpretation of legal norms, judicial interpretation of legal norms, normative judicial interpretation, casual judicial interpretation.

У вітчизняній юридичній науці поняття судового тлумачення майже не розглядається. Воно згадується суто в межах одного з видів судової діяльності. При цьому в жодній роботі не міститься розгорнутого визначення цього терміну. Зазвичай вказується тільки на те, що судове тлумачення – з'ясування й роз'яснення смислу норм права, що здійснюється судами. У зв'язку із цим виникає необхідність у дослідженні особливостей, що притаманні судовому тлумаченню й відрізняють його від інших видів тлумачення правових норм.

Метою цієї статті є визначення поняття судового тлумачення норм права на основі його характерних рис, які відрізняють цей вид тлумачення від інших. Також будуть розглянуті основні види судового тлумачення права, їхні основні ознаки та проведена порівняльна характеристика нормативного й казуального судового тлумачення.

Науково-теоретичне підґрунтя вивчення юридичної природи судового тлумачення права розробляли такі вчені, як А. Венгеров, М. Вопленко, Ю. Власов, В. Карташов, В. Котюк, П. Недбайло, В. Нерсисянц, О. Піголкін, П. Рабінович, А. Черданцев, Ю. Тодика, В. Шаповалов та ін.

Оскільки в юридичній науковій літературі відсутнє розгорнуте визначення поняття «судове тлумачення норм права», а говориться лише про те, що це роз'яснення смислу норм права здійснюється судами. За цієї причини ми будемо виходити з більш загального поняття «тлумачення норм права». П. Рабінович зазначає, що тлумачення норм права – це «діяльність щодо з'ясування або роз'яснення (інтерпретації) змісту (смислу) юридичної норми

з метою правильного її застосування та реалізації» [1, с. 153]. О. Скакун визначає тлумачення (інтерпретацію) норм права як розумову інтелектуальну діяльність суб'єкта, що пов'язана зі встановленням їхнього точного значення (змісту) [2, с. 434]. У юридичній енциклопедії під тлумаченням норм права розуміють «інтелектуально-вольову діяльність, спрямовану на з'ясування й роз'яснення волі законодавця, матеріалізованої в нормі права, а також результати цієї діяльності» [3, с. 80]. Також у юридичній літературі під тлумаченням норм права розуміють діяльність, спрямовану на з'ясування, осмислення дійсного змісту норм права з метою сприяння їхньої практичної реалізації, а також результат такої діяльності, що переважно виражається в інтерпретаційно-правовому акті [4, с. 419–420].

Проаналізувавши визначення, що стосуються тлумачення норм права, їх можна використати для виділення певних ознак, які були б характерні для судового тлумачення норм права з обов'язковим врахуванням особливостей, що притаманні судовій діяльності. По-перше, тлумачення норм права – це завжди діяльність. С. Алексєєв вказує, що таке тлумачення – це не саме пізнання, а діяльність, що направлена на встановлення змісту правового акта для його практичної реалізації [5, с. 290]. Крім того, це завжди розумова діяльність. Так, Ю. Тодика під тлумаченням права розуміє процес мислення, спрямований на з'ясування змісту норм права [6, с. 52], а Г. Кельзен – пізнавальне з'ясування сенсу інтерпретованого об'єкта [7, с. 373]. Виходячи із цього, можна виокремити таку першу особливість судового тлумачення норм права – це завжди інтелектуально-

вольова діяльність, що здійснюється суддями під час розгляду певної судової справи.

Оскільки будь-яке тлумачення норм права здійснюється певним суб'єктом, то другою особливістю судового тлумачення є те, що його суб'єктами можуть бути тільки судді, що входять до судової системи України. Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судову систему України складають суди загальної юрисдикції та суд конституційної юрисдикції. Оскільки судові органи мають свою спеціалізацію, то із цього постає, що судові тлумачення завжди пов'язані з розглядом і вирішенням цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, справ про адміністративні правопорушення та справ у порядку конституційного провадження.

Третьою особливістю судового тлумачення є те, що воно здійснюється як безпосередньо під час розгляду справи по суті, так і може бути віддалено від нього в часі під час розгляду справи в касаційному порядку або під час поясненні норм права в постановках пленумів, або під час офіційного тлумачення у порядку конституційного провадження.

Залежно від суб'єктів, що тлумачать і роз'яснюють норми права та висновків, яких дійшов інтерпретатор у результаті усвідомлення сенсу норми, тлумачення норм права може бути офіційним або неофіційним. У юридичній літературі під офіційним тлумаченням розуміють тлумачення, що здійснюється спеціально уповноваженим компетентним у цій галузі органом, державним службовцем чи посадовою особою на підставі службового обов'язку, а результати роз'яснення набувають спеціальної юридичної форми (постанови, інструкції) та офіційного значення (мають обов'язковий характер своєї директиви) [4, с. 430]. Офіційне тлумачення у свою чергу поділяється на нормативне та казуальне.

Судове тлумачення норм права – це завжди офіційне тлумачення, що здійснюється суддями, ще однією особливістю якого є те, що результати такого тлумачення можуть бути обов'язковими як для не обмеженої кількості випадків (нормативне тлумачення), так і лише для конкретного судового спору (казуальне тлумачення). Також особливістю судового тлумачення є спеціальна форма закріплення його результатів. У цій ролі виступає мотивуюча частина судового рішення, актів судів апеляційної та касаційної інстанції, постанов пленумів вищих судових інстанцій.

Визначивши особливості судового тлумачення норм права, перейдемо до характеристики його видів. Основними видами такого тлумачення є нормативне та казуальне.

О. Піголкін визначає нормативне тлумачення як роз'яснення, що дається компетентним органом, яке є обов'язковим для всіх осіб та органів і розповсюджується на всі випадки, які передбачені правовою нормою, що тлумачиться [8, с. 119]. А. Черданцев писав, що таке тлумачення є нормативним у силу того, що воно носить загальний характер, є формально обов'язковим під час розгляду всіх справ,

які вирішуються на основі розтлумаченої норми. Також воно є нормативним, тому що його результат є обов'язковим для інших суб'єктів, які будуть використовувати таку норму [9, с. 323].

Нормативне тлумачення, як правило, застосовується у випадках, коли норми, що тлумачаться, недостатньо досконалі за своєю формою, мають незрозумілі місця, неточності, а також коли необхідно уточнити чи вдосконалити практику застосування таких актів. Нормативне тлумачення повинно забезпечувати ефективність нормативної регламентації суспільних відносин, єдність у розумінні й застосуванні юридичних норм [5, с. 310].

Виходячи із цього, можна виділити основні риси судового нормативного тлумачення: загальний характер приписів і обов'язковість їх урахування під час розгляду схожих судових справ. Ще однією ознакою такого тлумачення є те, що спеціальними суб'єктами такого тлумачення є вищі судові органи. Це постає з норм чинного законодавства. Так, відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» він уповноважений давати офіційне тлумачення Конституції України та законам України. У Законі України «Про судоустрій і статус суддів» вказано, що до повноважень вищого спеціалізованого суду входить надання судам нижчого рівня рекомендаційних роз'яснень із питань застосування законодавства щодо вирішення справ відповідної судової юрисдикції.

Незважаючи на те, що вказані роз'яснення звернені до нижчих судових органів і формально обов'язкові для них, однак водночас вони обов'язкові й для інших осіб та органів, які в тій чи іншій формі безпосередньо беруть участь у судовій діяльності. Хоч у законі й сказано, що такі роз'яснення носять тільки рекомендаційний характер, однак склалась така практика, що вищі спеціалізовані суди можуть скасувати рішення нижчих судів у разі недотримання ними таких рекомендацій. Також керівні роз'яснення вищих судових органів надаються з питань судової практики на підставі справ, що розглядаються судами і є результатом їхнього узагальнення. У них роз'яснюються ті питання, які викликають сумнів, є незрозумілими для судових органів та породжують помилки й невірні рішення.

Із цього приводу професор В. Лазарев зазначає: «У постановках Пленуму Верховного Суду завжди містилися, містяться та не можуть не міститися правила поведінки загального характеру, що звернені якраз не до конкретного суду, а до всіх судових інстанцій та до невизначеного кола осіб у зв'язку з можливістю їхнього звернення до судових органів. Одноразове застосування норм права ніколи не вичерпує змісту керівного роз'яснення. Керівні роз'яснення (вказівки) пленуму хоча й тимчасово, але заповнюють прогалини в законодавстві, вносять новий елемент до правового регулювання. Постанови відрізняються достатньою визначеністю та містять положення нормативного характеру, що мають юридичну силу» [10, с. 105–106].

Враховуючи вищесказане, можна виділити такі ознаки нормативного судового тлумачення: 1) суб'єктами вказаного тлумачення є судді вищих судових органів; 2) воно направлене на забезпечення однакового розуміння правової норми всіма судами; 3) здійснюється на основі узагальнення судової практики, пов'язаної із застосуванням визначених норм права; 4) результати такого тлумачення поширюються на невизначене коло осіб і правовідносин; 5) результати нормативного судового тлумачення закріплюються в постановах пленумів вищих судових органів; 6) акти вищих судових інстанцій спрямовані на заповнення прогалин, що виникають у законодавстві.

Казуальне судове тлумачення – це таке судове тлумачення, результати якого формально обов'язкові тільки для конкретного судового спору й для осіб, які беруть у ньому участь. Якщо нормативне тлумачення поширюється на невизначене коло осіб і правовідносин, то казуальне тлумачення невіддільне від конкретного судового випадку (казусу). Воно дається тільки для застосування в конкретній юридичній справі й не має будь-якого загальнообов'язкового значення. Під час вирішення ж інших справ казуальне тлумачення є прикладом, що допомагає розкрити значення юридичної норми й не грає ролі загального категоричного роз'яснення [5, с. 311].

Казуальне судове тлумачення, на відміну від нормативного, здійснюється судами й вищою, і нижчою інстанціями. Воно дається в процесі розгляду та вирішення юридичних справ (чи в порядку їх перегляду в апеляційній чи касаційній інстанції) і направлене на вироблення правильного розуміння правової норми, що регулює конкретні правовідносини. Його завданням є індивідуалізація правових приписів, а результат обов'язковий тільки для конкретної судової справи та осіб, що беруть у ній участь.

Результати казуального судового тлумачення містяться в мотивувальній частині вироків у кримінальних справах, рішень у цивільних справах, постановках апеляційних і касаційних інстанцій. Варто зазначити, що акти казуального тлумачення вищих судових органів можуть виступати для нижчих судових органів як зразки розуміння застосування закону. Як вже зазначалось вище, нижчі судові інстанції завжди орієнтуються на практику тлумачення й застосування законів вищими судовими органами та звичай слідує їй.

Отже, характерними ознаками казуального судового тлумачення є такі: 1) його суб'єктами виступають судді всіх судових органів; 2) воно направлено на розгляд і вирішення конкретної судової справи; 3) здійснюється під час розгляду конкретної справи, під час апеляційного чи касаційного перегляду; 4) результати такого тлумачення є обов'язковими тільки для конкретної судової справи й для осіб, які беруть у ній участь; 5) результати тлумачення закріплюються в мотивувальній частині судових рішень.

Найбільш важливі прецеденти казуального тлумачення права мають важливе юридичне значення для всієї судової практики. Хоч вони й впливають на

неї, але впливають опосередковано. Механізм здійснення такого впливу такий: під час узагальнення судової практики вищі судові органи в обов'язковому порядку звертаються увагу на розроблені в процесі казуального тлумачення прецеденти тлумачення норм права. Найбільш важливі з них отримують своє закріплення в постановах Пленумів Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів.

Прецеденти тлумачення як результати казуального тлумачення багато в чому передбачають і в загальному вигляді формулюють зміст майбутніх правоположень як результату нормативного тлумачення. Як правоположення вони вже носять юридично обов'язковий характер і здійснюють безпосередній вплив на судову практику.

Отже, порівнюючи між собою нормативне й казуальне судове тлумачення норм права, можна сказати, що вони співвідносяться між собою таким чином: суб'єктами нормативного судового тлумачення є тільки судді вищих судових органів, а казуального – судді всіх судових органів; нормативне судове тлумачення направлено на забезпечення однакового розуміння правової норми всіма судами, а казуальне судове – на розгляд і вирішення конкретної судової справи; нормативне судове тлумачення здійснюється на основі узагальнення судової практики, а казуальне – під час розгляду конкретної справи, під час апеляційного чи касаційного перегляду; результати нормативного судового тлумачення поширюються на невизначене коло осіб і правовідносин, а результати казуального тлумачення є обов'язковими тільки для конкретної судової справи й для осіб, які беруть у ній участь; результати нормативного судового тлумачення закріплюються в постановах пленумів вищих судових органів, а казуального – у мотивувальній частині судових рішень.

Узагальнюючи все вищевикладене, можна дійти висновку, що особливостями судового тлумачення норм права є такі: 1) воно є інтелектуально-вольовою діяльністю спеціально уповноважених суб'єктів тлумачення; 2) суб'єктами такого тлумачення є судді будь-якого судового органу; 3) воно здійснюється як безпосередньо під час розгляду справи по суті, так і під час розгляду справи в касаційному порядку, під час пояснення норм права в постановах пленумів чи під час офіційного тлумачення в порядку конституційного провадження; 4) результати такого тлумачення є обов'язковими як для необмеженої кількості випадків (нормативне тлумачення), так і лише для конкретного судового спору (казуальне тлумачення); 5) його результати містяться в мотивувальній частині судових рішень, актів судів апеляційної та касаційної інстанції, постановок пленумів вищих судових інстанцій.

Таким чином, визначивши особливості судового тлумачення, можна дати визначення: судове тлумачення норм права – інтелектуально-вольова діяльність суддів судових органів із з'ясування й роз'яснення дійсного змісту правових норм, що направлена на єдине й правильне вирішення різної категорії справ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права і держави : [навч. посібник] / П.М. Рабінович. – Львів : Край, 2007. – 192 с.
2. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : [підручник] / О.Ф. Скакун. – К. : Алерта; ЦУЛ, 2011. – 520 с.
3. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К., 2004. – Т. 6 : Т–Я. – 768 с.
4. Загальна теорія держави і права : [підручник] / [М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.] ; за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Х. : Право, 2011. – 584 с.
5. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2-х т. / С.С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1982. – Т. II. – 360 с.
6. Тодика Ю.М. Способи тлумачення Конституції і законів Конституційним Судом / Ю.М. Тодика // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2001. – № 2(25). – С. 51–59.
7. Кельзен Г. Чисте правознавство / Г. Кельзен ; пер. з нім. О.С. Мокровольського. – К. : Юніверс, 2004. – 496 с.
8. Пиголкин А.С. Толкование нормативных актов в СССР / А.С. Пиголкин. – М. : Госюриздат, 1962. – 166 с.
9. Черданцев А.Ф. Толкование права. Общая теория государства и права. Теория права. Академический курс : в 2-х т. / А.Ф. Черданцев, В.В. Борисов, Н.В. Витрук, Н.Л. Гранат и др. – М. : Зерцало, 1998. – Т. 2. – 640 с.
10. Лазарев В.В. Общая теория права и государства : [учебник] / В.В. Лазарев. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрист, 2001. – 520 с.